

110 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ЧЛ.-КОР. ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН

ЖАНЕТА ЗЛАТЕВА, МИЛЕН ТОМОВ, ТАТЯНА АЛЕКСАНДРОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

zhaneta.zlateva@abv.bg; m_tomov@abv.bg; t_alexandrova_@mail.bg

Разглеждат се основните приноси на проф. Любомир Андрейчин в българското езикознание. Акцентира се върху новаторския му подход при изследване на граматичната система на съвременния български книжовен език и по-специално граматичните категории на българския глагол. Представят се неговите теоретични възгледи за правописа като цяло и за нормативното устройство на българския правопис, като се изтъква голямото значение на неговите разработки в тази област. Представят се приносите на учения в изследването на историята на новобългарския книжовен език.

Ключови думи: проф. Любомир Андрейчин, български език, граматика на българския език, история на новобългарския книжовен език, правопис

ON THE OCCASION OF THE 110TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF CORRESPONDING MEMBER PROF. LYUBOMIR ANDREYCHIN

ZHANETA ZLATEVA, MILEN TOMOV, TATYANA ALEKSANDROVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

zhaneta.zlateva@abv.bg; m_tomov@abv.bg; t_alexandrova_@mail.bg

The paper deals with the main contributions to Bulgarian linguistics made by Prof. Lyubomir Andreychin. The authors highlight his innovative methods of research in Modern Standard Bulgarian and his understanding of the grammatical categories of the Bulgarian verb system, in particular. They go on to outline his theoretical views on orthography and the normativisation of Bulgarian spelling, emphasising his exceptional contribution to this area. Finally, the authors discuss Prof. Andreychin's contributions to the study of the history of Modern Standard Bulgarian.

Keywords: Prof. Lyubomir Andreychin, Bulgarian language, Bulgarian grammar, history of Modern Bulgarian, orthography

През 2020 г. се навършват 110 години от рождението на чл.-кор. проф. Любомир Андрейчин (1910–1975) – един от най-изтъкнатите български езиковеди, свързал творческия си път с Института за български език, където е бил дългогодишен директор и ръководител на Секцията за съвременен български език, основател и в продължение на 25 години главен редактор на сп. „Български език“. Основните приноси на проф. Л. Андрейчин са свързани с изследване на граматичната система на съвременния български книжовен език – област, в която той прилага нов научен подход, основан на структурализма. С присъщата си ерудиция и новаторство ученият работва в теоретичен план проблемите на правописа и допринася за изясняване на редица въпроси от областта на историята на новобългарския книжовен език. Проф. Л. Андрейчин е не само теоретик, но и блестящ популяризатор на научното знание за българския език и радетел за висока езикова култура на обществото. Той е автор, съавтор и съставител на редица правописни речници и на множество езикови бележки; на учебници за педагогическите институти, които оставят трайна следа във филологическото образование у нас. Създава службата „Езикови справки“, която вече няколко десетилетия съветва обществото по езикови проблеми, породени от практиката.

Когато става дума за **приноса на проф. Л. Андрейчин за граматичното описание на българския език**, изследователите отбелязват преди всичко новата методология, с която си служи (вж. Русинов/Rusinov 1995: 48). Неговите граматични възгледи се открояват още в докторската му дисертация „Глаголната система в съвременния български език“ (1938), а след това и в основополагащия му труд „Основна българска граматика“ (1944), където е приложен напълно нов, функционален подход към езика. Трудът бележи нов етап в проучванията на граматичната система на българския език, като носи на младия учен заслужена популярност и го утвърждава като изключителен авторитет. Голяма част от постановките, изложени за пръв път в тази граматика, по-късно биват доразвити в редица статии и в учебниците за учителските институти, като в този смисъл граматичните възгледи на проф. Л. Андрейчин се отличават с подчертана последователност и системност.

Тук ще акцентираме върху онези негови научни постановки, които бележат преориентацията на родното ни езикознание, и по-специално върху възгледите му за граматичните категории на българския глагол.

В Ягелонския университет в Краков, където защитава докторската си дисертация, Л. Андрейчин се запознава с идеите на Фердинанд дьо Сосюр и Ян Бодуен де Куртене. Тъкмо на структуралистките идеи, но съобразени с особеностите на българския език почива неговото граматичното описание. В това отношение ученият следва посоката, начертана в някои предшествващи граматики и най-вече в граматиките на Ал. Теодоров-Балан и Н. Костов. Той е сред езиковедите (заедно с Ал. Т.-Балан, Ив. Леков, Ст. Стойков, К. Мирчев и др.), които имат ключова роля за извеждането на

родната лингвистика на нивото на европейската и за свързането ѝ с актуалните тенденции в нея. Л. Андрейчин изхожда от следните водещи структуралистски постановки:

1. Преориентация от диахронно към синхронно описание на езика. В противовес на влиянието, което имат историзмът и психологизмът в българското езикознание по това време, изследователският подход на Л. Андрейчин бележи преориентация от диахрония към синхрония, вземайки за отправна точка синхронното състояние на системата на езика: „Езикът [...] трябва да се изучава като жива система с живи, съвременни категории, а не само като отвлечено взет продукт на определено историческо развитие“ („Към характеристиката на перфекта (минало неопределено време) в българския език“ – В: *Езиковедски изследвания в чест на акад. Стефан Младенов*, София, 1957, с. 57–64).

2. Функционален подход към езиковите факти, стремеж към постигане на единство на форма и значение в описанието. Л. Андрейчин се обявява срещу чисто формалния, неаналитичен подход и срещу влиянието на психологизма, от една страна, и обвързването на граматичните явления и категории с категориите на логиката, от друга (вж. „Граматиката като наука, нейното минало и днешно състояние“ – В: *На езиков пост*, София, 1961, с. 98). Самият той определя подхода си към езиковите факти като описателен, синхроничен, логико-аналитичен; придружен с „дълбоко вникване в тяхното смислово съдържание и употреба“ („Към характеристиката на перфекта в българския език“, с. 64) и в този смисъл подходът му е и функционален.

3. Отчитане на механизма на езиковата промяна в граматичната система. „Въпреки своята огромна устойчивост граматическата система на езика не е неподвижна. С течение на времето в нея се извършват различни промени, понякога доста значителни“ („Граматиката като наука...“, с. 96). Андрейчин смята, че системата подлежи на вътрешни прегрупирания, на качествени изменения и промени във функциите и значенията и че по тази причина на езика не трябва изкуствено да се приписват характеристики от предишни негови състояния, които може вече да не са актуални. Разглежда езика като система от опозиции, в която промяната на всеки един елемент довежда до промяна на цялата система.

Този подход му позволява да направи задълбочено и изчерпателно описание на граматичната система на българския език. Като доказателство за неговата плодотворност по-нататък ще представим част от приносите на учения в изследването на системата на българския глагол.

Първо в докторската си дисертация, а след това и в „Основна българска граматика“ Л. Андрейчин дава пълната картина на употребата и значението на глаголните времена в българския език. Утвърждава се наличието на девет глаголни времена, а термините, с които ги назовава (въз основа на термините на Й. Трифонов), се установяват и остават непроменени и до днес. Както и останалите автори на научни граматика в периода 1938–

1944 г. Л. Андрейчин разделя глаголните форми на прости и сложни; при описанието на категориите *време на глагола* и *спрежение* той въвежда и допълнителен делитбен критерий: дали основата, от която са образувани, е сегашна, или аористна (вж. Станчева/Stancheva 2015: 81). Ученият си служи с утвърдили се впоследствие термин *момент на говорене* и както Ал. Т.-Балан и Д. Попов разглежда времето на глагола като деиктична категория: дефинирана като отношение между глаголното действие и момента на говорене (Станчева/Stancheva 2015: 80). А времената със сложна ориентация определя като означаващи двойно отношение във времето („Основна българска граматика“, с. 206).

Принос на Л. Андрейчин е, че извежда двете основни значения на минало неопределено време: резултативното и неопределеното, или обобщаващото. Той дава превес на резултативното значение – определя го като по-основно и по-конкретно, а обобщаващото – като вторично, изхождащо от резултативното. Ив. Куцаров обръща внимание, че Л. Андрейчин е първият учен, който изцяло осъзнава значението *результативност* при перфектните времена, а Андрейчиновите изследвания върху начина, по който времената изразяват отношенията между действията, впоследствие му дават основание да обособи категорията *таксис* сред морфологичните характеристики на българския глагол (Куцаров/Kutsarov 1992: 267–268).

В граматиките, в които не е приложен функционалният подход, бъдеще време в миналото е отнесено към формите за условно наклонение (у Н. Костов, Ст. Младенов и П. Калканджиев). Научната дискусия за двойствената принадлежност на това време към категорията *темпоралност* (в рамките на индикатива) или към категорията *модалност* (в рамките на кондиционала) продължава и до днес (вж. Пантелеева/Panteleeva 2001; Станчева/Stancheva 2015). Л. Андрейчин обаче още в „Основна българска граматика“ извежда като водещо темпоралното значение на бъдеще време в миналото, а модалния оттенък определя като „влязъл вече непосредствено в значението“, т.е. като част от темпоралното значение („Основна българска граматика“, с. 253).

Андрейчиновото описание на категориите на българския глагол има роля за определянето на границите между отделните категории, а и на вътрешните граници в дадена категория, какъвто е случаят с индикатива и кондиционала в рамките на наклонението. Отново прилагайки функционалният подход, ученият разграничава омонимните форми при изявителното и преизказното наклонение. От значение е приносът му за изясняване на преизказността, негов е и самият термин *преизказно наклонение*.

В сравнение с останалите научни граматични категории *вид на глагола* е най-подробно и систематично описана у Л. Андрейчин. Тъй като в практиката при тази категория не се наблюдава неустановеност, граматичните, които изхождат от историята, а не от функцията, не ѝ отделят достатъчно внимание. Той я разглежда като изцяло морфологична категория и разграничава категориите *вид* и *време*. Вида обособява като двучленна катего-

рия, а по отношение на кратността на действието доказва, че няма основания за отделяне на многократните глаголи в отделна категория (вж. у Станчева/Stancheva 2011).

Въпреки че не се утвърждава тезата на Л. Андрейчин за наличието на трети, възвратно-среден залог в българския език, той има немалко приноси за изясняване на тази категория, за която е била характерна неустановеност. Авторът прилага морфологичен критерий, за да изясни кои от отношенията при глаголите са залогови и кои не. Той опровергава тезата, че при безличните глаголи не може да се говори за залог. По отношение на преходността застъпва схващането, че тя се изразява и чрез морфологични средства в рамките на глагола като отделна дума. А по въпроса дали непреходните глаголи остават извън категорията залог, е същностна гледната точка на изследователя, че „Ако в рамките на цялата глаголна система се забелязват известни залогови отношения и едно от тях се установява отчетливо при дадена група глаголи, те трябва да се причислят към съответния залог, макар и да нямат форми за друг залог. Противопоставянията на разновидностите на една граматична категория би трябвало да се разглеждат в рамките на цялостния лексикален материал, обхванат от дадена част на речта, а не в рамките на отделни, ограничени лексикални групи от него“ („Залогът в българската глаголна система“, сп. *Български език*, 1956, № 2, с. 106–120). В този възглед личи разбирането за взаимосвързаността между всички елементи в системата, за опозициите в нея и нейната цялост, както и стремежът да бъде обхванато в пълнота всяко от изследваните явления.

В увода на „Основна българска граматика“ Андрейчин пише, че в граматиката е застъпена по-широко и последователно смисловата страна на езиковите елементи, както и че тя се стреми към „възможното за момента сравнително по-вярно изложение на съвременния български език, както той в действителност съществува, като обръща внимание на разните практически въпроси, свързани с устройството и употребата на езика“ (с. 6). Така, ако трябва да обобщим приносите на Л. Андрейчин в областта на българската граматика, то те се състоят тъкмо в по-вярното, задълбочено и изчерпателно описание на граматичната система на българския език, на разностранните аспекти на всяко от явленията – както формални, така и семантични. Тъкмо това описание заляга в основата на последвалото развие на българската граматична мисъл.

Теоретичните и практическите въпроси на българския правопис заемат важно място в научното творчество на проф. Л. Андрейчин, въпреки че още в самото начало на своя път в езикознанието той се ориентира към граматиката на българския език. Статиите и бележките му на правописна тематика, писани по конкретни поводи и публикувани в различни периодични издания и сборници (най-вече на страниците на сп. „Български език“), са събрани в известните му книги „На езиков пост“ (1961) и „Езикови тревоги“ (1973). Тези приноси са неотделима част от дейността

на Л. Андрейчин като ръководител на Секцията за съвременен български език към Института за български език. Той е съставител на *Правописен речник Хемус на българския книжовен език* (1945) (по официалния правопис от 1945 г.) и е един от съставителите на поредицата правописни речници, излизали в периода след правописната реформа от 1945 г. (преиздавани до 80-те години на ХХ век). Основните теоретични схващания на Л. Андрейчин за правописа като цяло и за устройството на българския правопис в частност са изложени подробно в доклада му на първата национална правописна конференция през 1951 г., озаглавен „Основните проблеми на съвременния български правопис“ (сп. *Български език*, 1951, № 1–2, с. 32–53), както и в заключителното му изказване на конференцията (пак там, 125–135). Л. Андрейчин представя основния доклад и на втората правописна конференция през 1969 г., в който теоретичната му концепция за българския правопис се препотвърждава в най-важните си моменти (сп. *Български език*, 1973, № 2–3, с. 185–191).

На първо място е необходимо да се отбележи отношението на Л. Андрейчин към процесите на умишлена намеса в правописа. В доклада си „Основните проблеми на съвременния български правопис“ ученият посочва една същностна страна на писмената форма на езика, а именно, че поради своя характер тя поначало се подлага често на съзнателно, декретивно нормативно въздействие. Тъй като практиката след правописната реформа от 1945 г. е показвала редица неясни, нерешени, а също и, според някои мнения, несполучливо разрешени случаи, като основна задача Л. Андрейчин определя усъвършенстването и придаването на съвременен облик на правописа. Подобна задача не би могла да бъде осъществена без помощта на езиковедската наука. Според учения именно неправилното отношение на специалистите филолози към правописните въпроси, както и към въпросите на езиковата политика и езиковото планиране (у него *езиково строителство*) водят до правописни спорове и разногласия. Показателно е становището му, че тъй като правописните въпроси се преплитат с чисто езикови проблеми, при разглеждането на правописа е необходим ясен теоретичен поглед върху спецификата на езиковите явления. От тази гледна точка той категорично се противопоставя на някои крайни реформаторски или пък консервативни становища.

Според Л. Андрейчин успехът на кодификаторските усилия ще бъде по-голям, ако се пресече пътят на всякакви опити за отвлечено теоретично и умозрително новаторство, откъснато от конкретна практическа основа. Езиковедът защитава тезата, че в процеса на езиковото планиране следва да се утвърждават положенията, за които са налице съществени основания и които се налагат от конкретната практическа нужда. Изискването за приемственост и съобразяване с традицията обуславя особеното му внимание към историята на българския правопис, която той изключително добре познава.

С оглед разрешаването на някои спорни въпроси Л. Андрейчин напомня, че при кодификацията трябва да се спазва изискването за приемственост и в използването на създадената вече литература. Това е и една от причините да се обоснове нуждата от изграждане на правописа върху повече от един правописен принцип и от допускане на известни условности в него. Особено остро на правописната конференция през 1951 г. ученият поставя въпроса за преодоляването на субективизма при вземането на решения в процеса на езиковото планиране.

Едни от основните теоретични въпроси според Л. Андрейчин е провеждането на необходимото разграничение между правопис и език, от една страна, и връзката на правописа с езика, от друга. „Предназначено за зрително предаване на речта – отбелязва във втория си доклад Андрейчин – писмото е най-тясно свързано с нея. От друга страна, писмото не е самата реч, а средство за проектиране на речта от една плоскост на възприемане в друга.“

Според него целта на правописните правила е да улеснят пълното, максимално лесното и правилното смислово възприемане на писмения текст. Ученият разглежда правописа не само от формалната, но и от функционалната му страна. Във връзка с това той нееднократно подчертава, че правописът трябва да бъде ясен, точен, удобен, достъпен и лесен за пишещите, за да се даде възможност за прокарване на масова грамотност. В това именно се изразява демократичният принцип, който според него е необходимо да се затвърждава. Възможност за това той вижда най-вече в изграждането на правописа върху фонетичния принцип и в ограничаването на традиционния правописен принцип, чието прилагане изисква продължителни усилия, а също така и в опростяването и намаляването на правописните правила и в избягването на непопулярните решения.

Когато разглежда спорните случаи в българския правопис, Л. Андрейчин се ръководи от основното положение, че въпросът при решаването на правописните проблеми не се свежда до налагането на един диалект над друг, а до това, че в българския книжовен език трябва да се установява и стабилизира единно общонародно книжовно произношение. Това означава да се създаде единен правопис, който да отстрани възможността за диалектен изговор, а самият изговор да има общобългарски, а не диалектен характер. Това му дава основание категорично да отхвърли предложението за допускане на свободно якане и екане (напр. *хляб* и *хлеб*, *някой* и *некой*) и да се обяви за запазване на вече установеното според него като норма якане.

Съблюдаването на принципа за стабилност на правописната норма води учения до идеята за избягване на резки промени в правописа. Стремещът към прокарването на този принцип се проявява в изискването да се внесе ред, единство и последователност в правописа, да се запази преди всичко установената писмена практика. Тъкмо от такава позиция Андрейчин държи за избягването на пъстротата в графичната форма на речта.

В съгласие с основните положения в теорията на книжовните езици Л. Андрейчин приема, че езиковата вариантност и дублетите в книжовната норма са неизбежно и естествено явление в езика, който се развива и установява постепенно. Според учения не е нужно в правописната норма да се закрепват варианти, които отразяват по-стари стадии от разволя на езика. Схващането му, че езикът е в процес на постоянно изменение и развитие, го води към заключението, че при кодификацията трябва да се има предвид не само реалната книжовноезикова действителност, но и новите тенденции в узуса.

Според проф. Андрейчин при решаването на спорните въпроси в правописа трябва да се имат предвид тъкмо вариантите, които съществуват във фонетичната и граматичната система на книжовния ни език, установили се като норми в общоразпространения книжовен изговор. Във връзка с това е и становището му, че случаите на употреба, които са съвсем редки, практически нямат принципно значение за нормата (например буквените съчетания *дж* и *дз*, когато означават два отделни звука (*надживея*, *надзърна*). Л. Андрейчин прокарва тезата, че при решаването на правописните въпроси е необходимо добро познаване на съвременния книжовен език по силата на обстоятелството, че в кодификацията трябва да се подбира онава, за която има формирана норма, което съществува като тип и не е изолирано явление.

Специално внимание заслужава и принципът за системноезикова адекватност на нормата, който ученият прилага на практика и който изразява стремежа към достигане на по-голяма системност, единство, однородност и последователност както на езиково, така и на графично равнище. Не на последно място по важност стои и принципът за системна и графична едноточност, свързан с подхода на Л. Андрейчин за избягване на формалната синонимия и омонимия и на механичното смесване и изкуственото уеднаквяване на формите на думите.

Познавайки в тънки подробности фонетичната и фонологичната система на българския книжовен език, както и историческите звукови закони, Л. Андрейчин доразвива и обогатява постановките за принципите на съотношение между звук и буква в българската графична система. Основанията за прокарването на фонетичния правописен принцип ученият вижда във факта, че този принцип е логичната основа на всяко звуково писмо, тъй като съставните елементи на езика са не буквите, а звуковете. Предимствата на фонетичния принцип според учения са в това, че правописът, изграден върху него, е много лесен и бързо се усвоява.

Като недостатък на фонетичния принцип Л. Андрейчин отбелязва, че фонетичното означаване на звучни и беззвучни съгласни, възприето например в сръбския език, би било по-неудобно за българите, тъй като би довело до значителна пьстрога в графичната форма на речта. Евентуалното разширяване на практиката на отклонение от морфологичния принцип при думи като *нишка*, *овошка*, *прошка*, *лешник*, *сърце*, *отсъствувам* и под.

според учения би могло да доведе до нежелано объркване. Така той стига до убеждението, че няма и не може да има правопис, изграден само върху фонетичния принцип.

Морфологичният принцип според Л. Андрейчин намира място при устройството на българската правописна система, за да се избегне графичната пъстрота, която може да затрудни смисловото възприемане на текста, както и да се запази единството на морфемите (напр. *мост*, *радост*, *радостта*, *радостна*, *вестник*, *надеждна*, *есенна*). Към морфологичния принцип Л. Андрейчин причислява и етимологичния правопис, а в отделни случаи и формулирания от него „принцип за условно означаване с несъответстваща нормално на дадения звук буква“. Условното обозначаване на гласен ъ след мек съгласен в случаи като *търп'ъ*, *върт'ът* с буквата я (*търпя*, *въртят*), означаването на звука ѝ (*й*) пред *а* и *у* чрез особен общ знак *я* или *ю* (*коя – койа*, *юнак – йунак*) и употребата на буквите *я* и *ю* за означаване на мекостта на съгласните пред *а* и *у* (*ням – н'ам*, *лют – л'ут*) са непоследователности, които Л. Андрейчин обяснява с обстоятелството, че правописът се изгражда върху основата на графична (азбучна) система, която не се покрива напълно с фонетичната система на езика. Опитът за отстраняване на тези непоследователности според учения би довел до изменения в българската графична и правописна система, които трудно биха могли да разчитат на практически успех и биха довели до практически неудобства.

Поради тези обстоятелства при обсъжданията на отделните правописни принципи в българския правопис след 1945 г. Л. Андрейчин утвърждава идеята, че осъществяването на изискванията за яснота, единство и относително удобство в писмената практика, при отсъствието на абсолютно съответствие между азбучната и фонетичната система, става с цената на известни компромиси с научнотеоретичните изисквания. Затова фонетичният принцип не може да бъде приложен напълно последователно и той се съчетава с морфологичния (етимологичния) и традиционния (историческия) принцип в зависимост от особеностите на фонетичната и граматичната система на езика, както и от особеностите и целесъобразността на наследената писмена традиция – постановка, която днес не се оспорва от никого.

Проследените тук научнотеоретични схващания на Л. Андрейчин са напълно достатъчни, за да се отвори мястото му не само на виден представител на българската граматична мисъл, но и на теоретик и практик на българския правопис. Неговите решения на актуални правописни проблеми доказват научната значимост на теоретичните му възгледи и свидетелстват за тяхната перспективност от методологична гледна точка. Почти всички изложени от Л. Андрейчин становища за разрешаване на актуалните правописни проблеми от 50-те до 70-те години на ХХ в. впоследствие намират потвърждение в развоя на книжовния ни език. Тук своята роля изиграва не само широката теоретична компетентност на учения, но и

неговият проникателен усет към езика и към протичащите процеси на езиковото развитие. Повечето от правописните препоръки и решения на Л. Андрейчин залягат в официалните правописни речници и до днес запазват своята научно-практическа стойност.

Една от заслугите на проф. Л. Андрейчин е, че **успешно развива научното направление история на новобългарския книжовен език**. Той не само създава методологията на проучване в тази област, но и под негово ръководство се подготвят учени от новото поколение, които извършват редица изследвания върху историята на българския книжовен език от възрожденския период и върху езика на видни книжовници и творци. През 1977 г. излиза неговата последна книга – „Из историята на нашето езиково строителство“. Това е обобщаващ труд, над който ученият работи повече от 20 години, включващ както методологически нови теоретични постановки, така и ценни проучвания върху по-частни проблеми.

В книгата са изяснени редица основни въпроси в тази област: за статута и функциите на книжовния език, за отношенията му с диалектите и с езика на художествената литература, за неговото възникване и периодизация, за пътищата на формиране и развитие, за процесите на установяване и кодифициране на основните му норми, за стилистичното диференциране и обогатяване, за методите на езиково строителство. Безспорен е неговият принос за определяне на характера на съвременния книжовен език – „сложна формация, която не се покрива с никой отделен говор (...). Характерни за неговия строеж са не само редица особености на източните говори (както обикновено се мисли), но и редица особености на западните говори, така че в действителност той не само по функция, но и по строеж има национален или наддиалектен характер“.¹ Вследствие на това, че книжовният език представлява особена формация, чиито функции са различни от тези на диалектите, критериите за правилност вече не бива да се търсят в наличието на дадена особеност в един или друг диалект, а дали са отразени „в съвременните български граматика и речници въз основа на спонтанно очерталата се меродавна говорна практика на интелигенцията“. Авторът работи и върху уточняването на критериите за периодизацията на историята на новобългарския книжовен език, като смята, че те са свързани с развитието и неговото общо състояние, а не с отделни явления. Като таква критериите посочва: ролята на една или друга диалектна основа, съотношението между народната основа и историческата книжовна традиция, степента на развитие на нормативната система. Той очертава основните периоди на развитие на новобългарския книжовен език, като неговата периодизация е валидна и днес.

Важно място в изследванията му заемат въпросите за характера и ролята на черковнославянския език, за източниците на изграждане на книжовния език и за отношението между живата народна основа и книжовната езикова традиция. Проф. Л. Андрейчин разкрива механизмите, по които се осъществява влиянието на черковнославянския език, използван в печатни-

те богослужбни книги, както и промяната на отношението към него в различни етапи от развитието на новобългарския книжовен език. Той обяснява силата на това влияние със старобългарската основа на черковнославянския и отбелязва ролята му в процеса на стилистична диференциация на книжовния език, като се спира и на въпроса за разграничаването на черковнославянското от същинското руско влияние върху българския.

Л. Андрейчин има голям принос за изясняване на въпросите на формиране на диалектната основа на новобългарския книжовен език. Той достига до важния в методологическо отношение извод, че „В резултат на редица последователни процеси се стига към края на миналия век до съвременния строеж на нашия книжовен език, който свързва органически различни особености на източните и на западните говори. Разбира се, книжовният език отразява преди всичко общобългарските особености на всички наши говори. Обединяваща роля играят и общите процеси на развитие в самия книжовен език“. Наред с принципната постановка, че съвременният (новобългарският) книжовен език е изграден върху основата на съвременния български народен език, авторът прави важното уточнение, че книжовният език е проявил в процеса на своето изграждане „значителен афинитет към езиковото богатство на старинната книжовна езикова традиция, водеща началото си още от делото на Кирил и Методий“.

Л. Андрейчин изтъква функционалната разлика между книжовен език и диалекти, което обуславя и различните пътища за развитие и обогатяване на книжовния език. Според него „Книжовният език, създаден на народна основа, получава значителна обработка не само в смисъл на нормализация, но и в смисъл на количествено и функционално обогатяване“. Ученият точно очертава източниците за обогатяване – предимно пряко или косвено влияние от други книжовни езици, което може да се прояви по различни начини: заемане на готов езиков материал (най-често лексикален), заемане на езикови модели и конструкции, калкиране, семантични заемки. Той изброява по-съществените структурни особености, възприети от традиционни книжовни формации: словообразователни модели – наставки *-ние*, *-тел* при съществителните, прилагателни с наставка *-им*, *-ем*, *-тел-ен*; в областта на морфологията и синтаксиса – възстановяване на формите за сегашно деятелно причастие на *-щ* в глаголното спрежение и на книжовните форми за условно наклонение от типа *бих чел*; обособените части и др. Същевременно са разгледани и по-ярките случаи на взаимоотношение между народни и книжовни елементи: ограничаване на прегласа *я/е* само в рамките на етимологичното *ѣ* и запазване на гласна *я* (resp. *а*) пред мека сричка и под ударение непрегласена в думи като *поляна* – *поляни*; неударени гласни *е*, *о*, *а* без редукция и др. Прави се и важният извод, че възприемането на някои диалектни особености в книжовния език е станало благодарение на подкрепата, която те имат от книжовната традиция.

Л. Андрейчин обогатява научното знание с анализ на особеностите, пътищата на развитие и причините за възникването на трите езикови школи

през втората четвърт на XIX в., както и на новите езикови школи през третата четвърт на XIX в., като търси причините за тяхното възникване не толкова в чужди влияния, колкото в особеностите на домашните условия. Като съществени фактори за появата на ранните школи той откроява култа към езиковата старина, от една страна, а от друга – „здравите, неразкъсваеми връзки на народния живот със съвременния език“. Авторът разглежда дейността на школите и ролята им за развитието на нормативните процеси в книжовния език в тясна връзка с културните и историческите условия на развитие на българската нация през Възраждането.

Заслуга на Л. Андрейчин е, че поставя началото и задава насоките за изследване на редица унификационни процеси през първите десетилетия след Освобождението. Той акцентира на променените обществено-исторически условия, на ролята на държавността, образователната система, развитието на художествената литература и творчеството на писатели като Ив. Вазов; на развитието на филологическата наука, на установяването на единен научно обоснован правопис – Дриновско-Иванчевския (1899) – като фактори за унификация на книжовноезиковите норми. С присъщия си анализъм пръв очертава тенденциите в развитието на книжовния език в периода до Втората световна война, както и в периода след 9 септември 1944 г. Неговите научни постановки служат за отправна точка на всички по-нататъшни изследвания в областта на историята на новобългарския книжовен език.

В друг дял на книгата „Из историята на нашето езиково строителство“ са разгледани в обобщен план процесите на установяване на някои по-важни фонетични особености, на развитието на отделни граматични категории, на определени лексикални, фразеологични и стилистични средства. Заради особената им важност са разгледани въпросите на изговора на палаталния тип глаголни форми *ходя*, *ходят*, на ятовата гласна, на съчетанията *ър/-ръ-*, *-ъл/-лъ-*; мекостта при съгласните; въпросите за употребата на пълен и кратък член, на разказвателните наклонения, на обособените части, деепричастието и др. Ученият се спира и на изграждането на езиковедската терминология, на чистотата на езика, на правописната унификация преди и след Освобождението.

Отделна група оформят изследвания, в които се разглежда езикът на книжовници и творци с акцент върху ролята им за развитието на книжовния език. Проучени са автори от Възраждането и от първите десетилетия след Освобождението: Паисий Хилендарски, Петър Берон, Иван Богоров, Любен Каравелов, Христо Ботев, Иван Вазов и др. Ценното в тях е, че се изработва методология за проучване на езика на автор, която се прилага и до днес. Това позволява съпоставимост на резултатите, а оттам и анализ на тенденциите в развитието на новобългарския книжовен език, което дава възможност да се пристъпи към по-обобщаващи трудове.

Със своята плодотворна изследователска дейност проф. Л. Андрейчин бележи нов етап в развитието на българското езикознание. Огромен е при-

носът му за изследване на граматичната система на българския език, на проблемите на книжовните норми, както и в областта на историята на новобългарския книжовен език. Забележителна е и активната му дейност за популяризиране на книжовните норми сред българското общество. Днес Институтът за български език носи името на проф. Любомир Андрейчин, съхранявайки творческия дух и високите научни критерии на учения, белязал развитието на езиковедската мисъл у нас за десетилетия напред.

БЕЛЕЖКА / NOTE

¹ Цитатите до края са от книгата „Из историята на нашето езиково строителство“.

ЛИТЕРАТУРА

- Куцаров 1992: *Куцаров, Ив.* Професор Любомир Андрейчин и учението за морфологичните характеристики на българския глагол. – В: *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, т. 28, № 1, с. 266–273.
- Пантелеева 2001: *Пантелеева, Х.* Futurum praeteriti (бъдеще време в миналото) в граматичните трудове на Л. Андрейчин. – *Изследвания по български език*: Сб. с материалите от Националната научна конференция, посветена на чл.-кор. проф. д-р Л. Андрейчин по случай 85 г. от рождението му, 20 г. от смъртта му и 50 г. от отпечатване на „Основна българска граматика“, В. Търново, 30–31 март 1995, В. Търново, с. 40–50.
- Русинов 1995: *Русинов, Р.* Любомир Андрейчин – жизнен път и научно дело. В. Търново.
- Станчева 2011: *Станчева, Р.* Кодификацията на категорията вид на глагола в първите български научни граматика. – *Български език*, Приложение 2011, с. 137–151.
- Станчева 2015: *Станчева, Р.* Категорията време на глагола в първите научни граматика на българския език (с оглед на значенията на сегашно време). – *Български език*, Приложение 2015, с. 75–110.

REFERENCES

- Kutsarov 1992: *Kutsarov, Iv.* Profesor Lyubomir Andreychin i uchenieto za morfologichnite harakteristiki na balgarskia glagol. – V: *Nauchni trudove na PU „Paisiy Hilendarski“*, t. 28, № 1, s. 266–273.
- Panteleeva 2001: *Panteleeva, H.* Futurum praeteriti (badeshte vreme v minaloto) v gramatichnite trudove na L. Andreychin. – *Izsledvania po balgarski ezik*: Sb. s materialite ot Natsionalnata nauchna konferentsia, posvetena na chl.-kor. prof. d-r L. Andreychin po sluchay 85 g. ot rozhdenieto mu, 20 g. ot smartta mu i 50 g. ot otpechatvane na „Osnovna balgarska gramatika“, V. Tarnovo, 30–31 mart 1995, V. Tarnovo, s. 40–50.
- Rusinov 1995: *Rusinov, R.* Lyubomir Andreychin – zhiznen pat i nauchno delo. V. Tarnovo.

Stancheva 2011: *Stancheva, R.* Kodifikatsiyata na kategoriyata vid na glagola v parvite balgarski nauchni gramatiki. – *Balgarski ezik*, Supplement 2011, s. 137–151.

Stancheva 2015: *Stancheva, R.* Kategoriyata vreme na glagola v parvite nauchni gramatiki na balgarskia ezik (s oglead na znacheniyata na segashno vreme). – *Balgarski ezik*, Supplement 2015, s. 75–110.

✉ Д-р Жанета Златева, доц. д-р Милен Томов, доц. д-р Татяна Александрова

Секция за съвременен български език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“

Българска академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Zhaneta Zlateva, PhD; Assoc. Prof. Milen Tomov, PhD;*

Assoc. Prof. Tatyana Aleksandrova, PhD

Department of Modern Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria

Публикувано: 30 септември 2020

Published: 30 September 2020